

характерних атрибутів цілісності музичного твору, музичної мови і одночасно виступає одним із ефективних засобів розкриття музичного образу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Аркадьев М.А. Временные структуры новоевропейской музыки. Опыт феноменологического исследования / М.А. Аркадьев. – М.: Библиос, 1992. – 440 с.
2. Витгенштейн Л. Философские работы / Людвиг Витгенштейн; [пер. с нем. М.С. Козловой и Ю.А. Асеевой]. – М.: Гнозис, 1994. – Ч. 2, кн. 1. – 213 с.
3. Бычков В.В. Авангард / В.В. Бычков // Новая Философская Энциклопедия. – М.: Мысль, 2000. – Т. 1. – С. 27-34.
4. Кандинский В. О духовном в искусстве [Электронный ресурс] / В. Кандинский. – Москва, 1992. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Kandinsk/_Index.php
5. Бабій Л.Т. Діалектика розвитку історичних типів культури: (філософсько-соціологічні проблеми) / Л.Т. Бабій. – Львів: Світ, 1991. – 157 с.
6. Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского / М.М. Бахтин. – М.: Художественная литература, 1982. – 368 с.
7. Гудмен Н. Способы создания миров / Нельсон Гудмен; [перевод с англ. А.Л. Никифорова] // Факт, фантазия и предсказание; Способы создания миров; Статьи. – М.: Идея-Пресс; Логос; Практис, 2001. – 376 с.
8. Тульчинский Г.Л. Слово и тело постмодернизма. От феноменологии невменяемости к метафизике свободы / Г.Л. Тульчинский // Вопросы философии. Научно-теоретический журнал. – М.: Наука, 1999. – № 7. – С. 38-49.
9. Кампанелла Т. Город Солнца / Т. Кампанелла. – М.: Просвещение, 1976. – 342 с.
10. Сохор А.Н. Социология и музыкальная культура / А.Н. Сохор. – М.: Советский композитор, 1975. – 201 с.
11. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс / Б.В. Асафьев // Избранные труды / АН СССР; Институт истории искусств (Москва) / И.Э. Грабарь (ред.), К.М. Орлова (ред. текста и вступ. ст.). – М.: Издательство АН СССР, 1971. – Т. 5: Избранные работы о советской музыке; Музыкальная форма как процесс; Библиография и нотография. – 387 с.
12. Аристотель. Поэтика / Аристотель; [пер. с греческого В. Аппельрот и Н. Платонова] // Поэтика; Риторика / Вступ. статья, коммент. С.Ю. Трохачева. – СПб.: Азбука, 2000. – С. 7-124.
13. Быков В.М. Музыкальная культура и логика / В.М. Быков // Парадигма: Очерки философии и теории культуры. Мелос и Логос: Диалог в истории. Материалы третьей международной конференции «Метафизика искусства», 19-20 ноября 2004 года / Под редакцией проф. М.С. Уварова. – СПб.: Барс, 2005. – № 2. – С. 94-96.

SUMMARY

In the article examined to the feature of musical communicativeness, which, saving proof character during great while, there is not unchanging, and develops together with musical consciousness and musical thought of certain circle of that or other society.

О. С. МАЛІНОВСЬКА

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ЛЮДИНИ-ГРОМАДЯНИНА У ФІЛОСОФІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО ГУМАНІЗМУ

Актуальність досліджуваної проблеми пов'язана зі складними процесами трансформації українського суспільства, з необхідністю розбудови в ньому суспільства громадянського, успішність якої, на думку багатьох дослідників, залежить від суб'єктивних факторів – в першу чергу від наявності в ньому компетентних, відповідальних, активних особистостей, свідомих громадян своєї країни. Це вимагає теоретичного осмислення проблеми громадянськості, а також звернення до історичного аспекту формування образу людини-громадянина.

Образ людини-громадянина є одним з найпривабливіших суспільних ідеалів в історії соціально-філософської думки, пов'язаним з мрією про взаємоузгодження інтересів особистості і суспільства, яку плекали мислителі різних часів. Вагомий внесок в розробку цього ідеалу здійснили філосо-

фи-гуманісти доби Відродження, і особливо представники так званого «громадянського гуманізму», ідеї котрих розвивали видатні діячі національно-культурного відродження в Україні.

Аналіз філософських та наукових досліджень свідчить про те, що певні аспекти зазначеної проблеми розроблялися як російськими (Л. Баткін, Н. Ревякіна, Л. Брагіна), так і українськими (В. Литвинов, І. Паславський, В. Нічик, Я. Стратій, В. Горський, М. Кашуба, Б. Год, М. Бобак та ін.) науковцями, проте тема громадянськості не була у цих розвідках предметом спеціального аналізу і не отримала належного розгляду.

Метою статті є дослідження проблеми взаємозв'язку особистого та суспільного у формуванні громадянина у філософській думці доби Відродження.

У добу Відродження концептуалізація ідеї громадянськості пов'язана із творчістю філософів-гуманістів, які з антропологічних позицій поряд з Богом звеличують людину як суб'єкта творчої діяльності, творця світу культури. Саме увага до людської діяльності стимулює їхній дослідницький пошук у питаннях свободи волі у її відношенні до божественного провидіння. Нові суспільні відносини відкривали перед людською свободою більший, порівняно з фатумом, простір для самостійної поведінки, поступово формуючи уявлення про індивідуальну незалежність особистості.

Одним з центральних у філософії доби Відродження стає поняття *humanitas*, вживане ще Цицероном, який розробляв вчення про ідеального громадянина (*vir bonus*), що поєднує в собі усі давньоримські добродітності (*virtutes*). У цьому вченні Цицерон, намагаючись узгодити концепції ідеальної держави Платона і Аристотеля з концепцією ідеальної особистості, яку вперше висунули стоїки, здійснює спробу морально-філософського обґрунтування образу ідеального римського громадянина.

У свідомості середньовіччя, в церковній свідомості *humanitas* протиставлялося *divinitas*, тобто людське – божественному як вищому. У гуманістів, як зазначає М. Попович, *humanitas* розуміється як культура і протиставляється, з одного боку, відсутності освіти – варварству (*barbaritas*), з іншого боку – відсутності моральності й шляхетності, тобто дикості (*feritas*). Таке протиставлення людськості-людяності (*humanitas*) не божественному, а дикому і неосвіченому було новим явищем у самосвідомості доби. Платоністська філософія «людини як родової ідеї» поєднує людську і божественну природу, що й породжує переверот у розумінні тварного і божественного [7, 122].

З формуванням нового погляду на людину виникають різні підходи до вирішення морально-етичних проблем, у зв'язку з чим гуманісти звертаються до поняття добродітності (*virtus*). Вони не заперечували в цілому поняття добродітності у християнському розумінні, проте позбавили його релігійної аскези. Однак звернення норм традиційної моралі до реальних інтересів і потреб людини спричинило появу різних напрямів у розумінні співвідношення особистого та суспільного начал у людському бутті.

Вже у творчості представників раннього Відродження намічаються спроби вирішити цю проблему через осмислення сутності та призначення людини. Так, перший відомий гуманіст Франческо Петрарка проголошує ідею необхідності вдосконалення людиною не тільки своїх знань, а і моральних якостей, які спонукають людину до активної і плідної діяльності: «Доблесть дасть тобі крила». У трактаті «Про засоби проти усілякої долі» мислитель приділяє велику увагу громадянським чеснотам та патріотизму: «Ніщо так не підносить державу, як слава і доблесть громадян» [6, 191].

Розвиваючи ідеї Петрарки, Колуччо Салютаті у трактаті «Про благородство законів та медицини» блискуче ілюструє концепцію про примат активного життя над споглядальним, до якої ще повернеться думка кватроченто і у якій вбачають одну з прикмет гуманізму. Салютаті вважав, що, уникаючи людей, прагнучи усамітнення, не можна знайти шлях до досконалості. Проголошуючи ідею суспільного блага, він стверджував: «Я... завжди буду занурений у дію, спрямовану до вищої мети, щоб будь-яке моє діяння було корисним і мені, і родині, і, що більш важливо, – щоб воно послужило для користі моїм друзям та батьківщині, а тоді воно може стати прикладом і людському суспільству» [1, 28].

Ще один представник раннього Відродження Лоренцо Валла висуває інший моральний принцип – особисте благо. Валла намагався побудувати людські відносини на суто індивідуалістичній основі – особистій користі кожного – та узгодити особистий інтерес з інтересами інших людей. Він здійснив це, ввівши поняття більшого та меншого блага. Однією з умов більшого блага він назвав любов інших людей, яка дає людині насолоду – користь. Проте людина повинна вміти зробити правильний вибір, правильно усвідомити свій інтерес, і для Валли-гуманіста, який вірив в людину, немає сумніву в тому, що це вибір більшого блага. Здійснюючи правильний вибір, людина, звичайно, прагне до власної користі, але такої, що передбачає любов, довіру та повагу до неї інших людей – в

цьому вища насолода для людини. Таким чином, утилітаристська етика Валли не антисоціальна, у неї просто інша підстава – благо особистості, а критерій моралі міститься у самій людині, у її вмінні правильно розуміти своє благо.

У XV столітті одним з провідних напрямів став громадянський гуманізм, у якому відстоюються принципи узгодження інтересів особистості із суспільним благом. У числі його важливих особливостей – незмінний інтерес до соціально-етичної та політичної проблематики, світськи-раціоналістичні засади моральної філософії. Формування громадянського гуманізму було пов'язане з творчістю таких видатних гуманістів і політичних діячів Флоренції, як Колуччо Салютаті, Леонардо Бруні, Джанноццо Манатті, Маттео Пальмієрі, Донато Аччайуолі, Аламано Рінуччіні. До цього напрямку у певний період примикали Франческо Філельфо та Поджо Браччоліні. У останні десятиріччя XV ст. певні ідеї громадянського гуманізму були характерні для творчості Христофоро Ландіно, Джованні Незі, які належали в цілому до іншого напрямку – флорентійського неоплатонізму.

Соціально-політична ідеологія громадянського гуманізму мала в якості висхідних принципи попланської конституції Флорентійської республіки – свободу, рівність і справедливість; причому під свободою розумілося послідовне здійснення демократичних начал у політичному житті республіки, що протистоять тиранії; під рівністю – однакові можливості участі усіх повноправних громадян у державному управлінні та їх рівність перед законом; справедливість розглядалася як відповідність законів республіки інтересам суспільства. У етиці громадянського гуманізму визначальними стали ідеї громадського обов'язку, патріотизму, активного громадянського життя. Шляхом виховання та самовиховання людина повинна була дійти до усвідомлення цих ідей і сформулювати в собі необхідні громадянські якості.

Для розуміння сутності громадянськості надзвичайно важливий твір Маттео Пальмієрі «Про громадянське життя», в якому розглядається проблема взаємовідношення особистості та суспільства. У ньому вирішенні він виходить з поняття «природної соціальності» людини Аристотеля, в силу якої гармонія особистого та суспільного досягається шляхом поступової реалізації принципу колективного блага. Розробляючи тему «ідеального громадянина», він стверджує, що той «повинен незмінно віддавати перевагу славі, користі і благу батьківщини перед власними вигодами» [5, 196]. Розумне підкорення приватного інтересу громадянському обов'язку, справедливість (законність), патріотизм є моральними засадами, покликаними підтримувати соціальний мир і гармонію. Цьому, на думку Пальмієрі, повинна сприяти також взаємна симпатія людей (у найбільш широкому спектрі – від родинних почуттів до любові до всього людства), і особливо їх діяльна добродетель, яку, на його думку, утворюють «розсудливість, правосудність, відважність та поміркованість» [5, 195].

Суспільна людина, за переконанням гуманіста, найбільш повно проявляє себе у творчій праці і громадянській активності як вільний творець свого земного буття – і в ньому знаходить щастя. Будучи наділеною розумом, здатною розкриватися все ширше у своїй універсальності, людина створює культуру, яка, в свою чергу, робить її життя прекрасним і довершеним.

Інший підхід до розуміння громадянськості міститься у відомому трактаті Аламано Рінуччіні «Діалог про свободу». Поняття «свобода» у цього гуманіста осмислювалося у моральному аспекті – як заклик до відродження гідності й доблесті громадян, властивих їхнім предкам. Громадянськість ідей Рінуччіні особливо проявляється у екскурсах в історію Флоренції. У цілому концепція Рінуччіні базується на принципах громадянського гуманізму, хоча дещо і відходить від традиції. Так, у суперечці учасників «Діалогу про свободу» співставляються два моральних ідеали – активне життя у суспільстві і споглядалне життя, віддане науковим та літературним заняттям. На відміну від Бруні та Пальмієрі, Рінуччіні не наполягає на безумовній перевазі першого ідеалу. Більш близьким для нього є певний «серединний шлях», що поєднує в собі обидва традиційні принципи, проте кінцевою метою як «діяння», так і «споглядання» повинна бути суспільна користь. Яскравим втіленням такого ідеалу Рінуччіні вважав життєвий шлях Маттео Пальмієрі. У промові на похоронах Пальмієрі у 1475 р. він говорив про те, що Пальмієрі протягом усього свого життя «завжди старався, щоб заняття науками приносили радість і славу не тільки йому самому, але щоб його твори приносили користь іншим людям» [8, 188].

У «Діалозі про свободу» Рінуччіні схильний навіть виправдати відмову від громадянської активності і відхід у «чисте споглядання», вбачаючи у цьому форму протесту проти тиранії, оскільки з втратою демократичних республіканських порядків плідна політична діяльність на благо усього суспільства неможлива. У зв'язку з цим деякі дослідники вважають, що у Рінуччіні ідеал споглядалного життя повністю замінює принципи громадянської активності, і саме в цьому вбачають поча-

ток кризи гуманізму в цілому. Але, на думку Л. Брагіної, розмова йде не про заперечення колишнього морального ідеалу, а скоріше про пошуки духовної свободи в умовах тиранії [9, 17]. В основі поглядів Рінуччіні – гуманістичне тлумачення гідності особистості та усвідомлення необхідності виконати обов'язок перед суспільством якщо не в межах державного служіння, то в галузі наукової та літературної творчості. У будь-якому випадку, на думку філософа, форма громадської поведінки повинна диктуватися принципами громадянськості.

Особливий напрям у гуманістичній думці XV ст. складає концепція Леона Баттіста Альберті, теоретичною основою якої є вчення про гармонію, просякнуте пантеїстичними ідеями. Природний закон гармонії простягається і на людське життя. Підкоряючись йому у процесі морального вдосконалення і громадянської діяльності, у якій особистий інтерес сполучається з інтересами суспільства в цілому, люди отримують душевну рівновагу. Як і інші гуманісти, Альберті утверджує моральний ідеал активного світського життя. Головний громадський обов'язок індивіда Альберті вбачає у праці, в тому, щоб бути творцем в усіх галузях практичної діяльності. Звеличуючи добродетель, вважаючи її головною метою моральних устремлінь людини, філософ вбачає, однак, справжній її смисл не у замкненій лише у собі особистості, але у дійовій добродетелі, яка звернена зовні і обов'язково приносить користь і іншим. Адже «людина народжена не для того, щоб, покоячись, марніти у безділлі, а щоб бути дієвою» [5, 10]. Тільки визнання суспільством заслуг особистості приносить їй радість та душевну рівновагу.

Ідеал Альберті – такий зв'язок між індивідом та суспільством, коли особистий інтерес не вступає у конфлікт з інтересами інших людей. У той же час, на відміну від Бруні та Пальмієрі, Альберті не наполягає на безумовному, аж до жертвовності, підкоренні особистості вимогам громадянського обов'язку. Він вважав навіть можливим нехтування політичною діяльністю, якщо цього вимагають господарські інтереси сім'ї. У діалозі «Про сім'ю» видатний гуманіст урівнює у значенні благо сім'ї з державним інтересом, адже саме у сім'ї виховується нове покоління.

Проблема взаємозв'язку особистого та суспільного у формуванні громадянина по-своєму вирішується у межах такого впливового напрямку у італійському гуманізмі, як флорентійський неоплатонізм, передусім у творчості таких її представників, як М. Фічіно та Дж. Піко делла Мірандола.

Якщо Бруні та Пальмієрі віддавали перевагу ідеалу активного діяльного життя, що розгортається передусім на господарському та політичному терені, то для Фічіно та Мірандоли головною цінністю було життя споглядальне, зосереджене на наукових заняттях, на пізнанні світу та людини. Проте ідеал споглядання був принципово іншим, ніж середньовічний ідеал чернечого усамітнення від світу.

У Марсіліо Фічіно моральний ідеал визначається розумінням вищого блага: людина досягає щастя у земному житті і трансцендентному бутті, зосереджуючись на інтелектуальній діяльності, смисл якої полягає у самопізнанні, – звідси і життєвий ідеал «споглядання», пов'язаний з помірним ставленням до земних благ. Однак розмова йде не про пасивне споглядання, а про напружену діяльність розуму, енергійні пошуки істини, творчість. Ідеал мудреця, вченого не перекреслює ідеалу активного громадянського життя, оскільки філософу мають бути притаманні не тільки інтелектуальні, але й моральні (громадянські) чесноти.

В усій повноті проблему співвідношення двох традиційних ідеалів – «діяння» та «споглядання» – представив у своїй творчості Христофоро Ландіно, для гуманістичної концепції якого характерною стала думка про поєднання двох способів життя – життя активного, громадянського та життя, сконцентрованого на інтелектуальній діяльності. Велику увагу Ландіно приділяв соціальній значущості науки, наголошуючи на високій відповідальності вчених у житті суспільства, і тим самим, по суті, знімаючи протиріччя між «діянням» та «спогляданням», які, на його думку, є взаємодоповнюючими сферами діяльності людини, рівно необхідними для отримання щастя у земному житті. Ландіно зауважував, наскільки великою є суспільна користь діяльності вчених, до порад яких повинні прислухатися і політики. Таким чином, філософ обирає усамітнення не тільки заради особистого щастя, але й для блага усього людства.

У творчості мислителя пізнього Відродження Ніколо Макіавеллі проблема громадянськості пов'язана з концептуалізацією ідеї централізованої держави. У роботі «Державець» мислитель називає найважливіші людські потреби, які слід враховувати усім правителям для успішного управління державою: мир і безпека громадян, задоволення своїм майном і право на власні переконання [3]. Згідно його вчення, людина за своєю природою є поганою, але може вдосконалюватися і покращуватися під впливом сприятливих умов до високого рівня відваги та героїзму. Надзвичайно важливим для здійснення цього процесу є приклад видатних особистостей, особливо засновників

історичних держав, у яких найбільше виражена громадянська доблесть. На думку Макиавеллі, пересічним громадянам вона також може бути властива, якщо вони проявляють свою активність в інтересах держави. Таким чином, велика увага приділяється проблемам громадянського виховання.

У цілому людина у філософських трактатах представників доби Відродження являє собою особистість діяльну, соціально і громадянськи орієнтовану, вона володіє почуттям власної гідності, мужністю і стійкістю, їй притаманні патріотизм, прагнення до слави і великих справ, що, по суті, репрезентує її у громадянському вимірі.

Слід зауважити, що ідеї ренесансного, і зокрема громадянського, гуманізму італійських філософів мали сильний вплив на соціально-філософську та політичну думку інших європейських країн. В Україні осередками формування й утвердження ідей громадянського гуманізму були Острозький, Києво-Печерсько-Лаврський культурно-освітні центри, середовища братського руху, у яких панувала творча атмосфера, що сприяла прояву громадянської активності. Ідеєю спільного блага, необхідною для формування національної та громадянської самосвідомості просякнуті твори С. Оріховського, І. Домбровського, С. та Л. Зизаніїв, К.-Т. Ставровецького, З. Копистенського, М. Смотрицького, І. Борецького та інших яскравих представників українського Відродження, «які під спільним благом розуміли, передусім, захист вітчизни від зовнішніх ворогів, збереження громадянського і релігійного миру й злагоди у країні» [2, 383].

Таким чином, можна зробити висновок, що доба Відродження була надзвичайно плідною у розробці проблеми формування громадянина (громадянськості), яка осмислювалася гуманістами як вирішення протиріччя між особистим та суспільним началами, через ідею гармонізації споглядального, інтелектуального та діяльного, громадянського життя, у якій все ж таки домінує ідея спільного блага, що надихало мислителів на подальші пошуки.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антисери Д., Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. / Дарио Антисери, Джованни Реале; [пер. с итал.; под редакцией С. А. Мальцевой]. – СПб.: Пневма, 2002. – Т. 3. От Возрождения до Канта. – СПб.: Пневма, 2002. – 880 с.
2. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII ст. / Володимир Литвинов – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. – 472 с.
3. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець / Нікколо Мак'явеллі; [пер. з італ. А.Перепадя]. – К.: Основи, 1998. – 492 с.
4. Нічик В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – першої половини XVII ст.). – К., 1990.
5. Образ человека в зеркале гуманизма: Мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV – XVII вв.) / [сост., вступ. стат. Н. В. Ревякиной, О. Ф. Кудрявцева]. – М.: Изд-во УРАО, 1999. – 400 с.
6. Петрарка Ф. Сочинения философские и полемические / Франческо Петрарка; [сост. пер. с лат., комм., указат. Н. И. Девятайкиной, Л. М. Лукьяновой, вступ. ст. Н. И. Девятайкиной]. – М.: РОССПЭН, 1998. – 477 с.
7. Попович М.В. Нарис історії культури України / Мирослав Володимирович Попович. – К.: «Ар-тЕк», 1998. – 728 с. (Трансформація гуманітарної освіти України).
8. Ринуччини А. Речь Аламанно Ринуччини на похоронах Маттео Пальмиери, сочиненная им и публично произнесенная 15 апреля 1475 года // Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век) / [под ред. Л.М.Брагиной]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – С 186 – 189.
9. Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век) / [под ред. Л.М.Брагиной]. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 384 с.

SUMMARY

The article investigates the formation of the image rights of a citizen in the philosophy of the Renaissance, especially during the civil humanism. The relationship of personal and public law is the formation of a citizen. In the Renaissance, the relationship is viewed through the prism of personal relations and the public good, contemplative and active social life.